

УДК 930.23:902(477.83/86+438-11) "10/13"

ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ XI-XIV СТ. В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Василь РУДИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та історії стародавнього світу

Статтю присвячено проблемам історико-археологічного дослідження та вивчення соціально-політичного ладу Галицької землі XI – середини XIV ст. українськими істориками з початку XIX до початку XXI ст. На підставі літописних та археологічних матеріалів висвітлюються проблеми економічного, соціального та культурного характеру. Порушуються питання про роль, місце та межі Галицької землі у Галицько-Волинській державі.

Ключові слова: Галицька земля, Галицько-Волинська держава, історико-археологічні дослідження, українська етнічна територія, соціально-політичний лад, роль, місце, кордони землі у середньовіччі.

Велика кількість дослідників XIX – початку XXI ст. присвятили свої праці вивченню історії Галицької землі¹. Серед них праці А. Петрушевича, І. Шараневича, Я. Пастернака, І. Крип'якевича, М. Котляра, Я. Ісаєвича, П. Толочка та ін.² У них знайшли відображення питання політичного, економічного та культурного характеру регіону.

Занепад Речі Посполитої та її поділи в останній третині XVIII ст. спричинили входження західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії. Відень у 70-80-х роках XVIII ст. провів низку заходів, спрямованих на модернізацію суспільних відносин у державі³. Наслідками цих реформ стали відчутні зміни в суспільному житті Галичини початку XIX ст., зокрема поява зацікавлення проблемами національного відродження з боку української інтелігенції, греко-католицького духовенства. Розпочалося вивчення окремих питань історії Галицького князівства. Так, М. Гарасевич зібрав матеріали з історії церкви в Галичині⁴. Тоді ж у періодичній пресі стали з'являтися твори красномовного плану, присвячені історії окремих галицьких міст і удільних князівств Південно-Західної Русі⁵.

У середині XIX ст. вийшло з друку відразу кілька детальних праць українських істориків, виконаних професійними дослідниками і заснованих на критичному аналізі усіх відомих тоді письмових джерел, включаючи архівні матеріали, а також результати перших археологічних досліджень на території Галичини. У цьому зв'язку слід зазначити роботи львівського архіваріуса і видатного суспільного діяча Д. Зубрицького. Маючи доступ до архівних матеріалів, він детально опрацював середньовічні джерела

(грамоти). Д. Зубрицький викрив фальсифікати грамот князя Льва Даниловича. У 1837 р. дослідник опублікував нариси з історії галицьких земель за 988-1340 рр.⁶, а у 1844 р. “Хроніку міста Львова”⁷. Згодом вийшла друком праця “Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси” (1845)⁸.

У 1852-1855 рр. вчений першим з дослідників написав історію Галицько-Волинського князівства, спираючись на наявні джерела⁹. Значне місце у ній відведено Галицькій землі. “Історія...” Д. Зубрицького доведена до подій 1337 р. і донині залишається одним із найбільш змістовних та скрупульозних оглядів ранньосередньовічної історії Галичини, виконана на основі залучення максимально широкого для свого часу кола різноманітних джерел, у тому числі фольклорних (котрі лише тільки-що почали використовувати історики). Праця містить детальний розбір політичної історії краю, що зводиться, головним чином, до міжкнязівських відносин.

Низку статей та матеріалів з історії Галицької землі опублікував джерелознавець та археолог А. Петрушевич. Привертають увагу його дослідження про локалізацію та історичну топографію середньовічного Галича¹⁰, археологічні та культурні пам’ятки Львова¹¹, статті про Галицьке князівство, грамоти Івана Берладника, князя Льва¹², видання Галицько-Волинського літопису¹³.

У 60-80-і роки ХІХ ст. розгорнув свою наукову діяльність І. Шараневич. Він глибоко проаналізував Галицько-Волинський літопис, використавши низку маловідомих західноєвропейських джерел, провів археологічні розкопки на різних пам’ятках Галичини, в тому числі у Галичі¹⁴, Львові¹⁵, Звенигороді, вивчав топонімічні матеріали для з’ясування історичних назв середньовічної Галичини. На підставі різноманітних джерел вчений написав “Історію Галицько-Володимирської Руси...”¹⁶ Його перу належить ще чимало робіт з історичної географії регіону, написаних не тільки на українській, але і на німецькій, польській та російській мовах¹⁷.

Як відзначають сучасні дослідники, учений був одним з перших, хто почав систематично збирати і публікувати матеріали з історії князівського Галича, висвітлював його історію, спираючись на пам’ятки матеріальної культури, виявлені в результаті власних археологічних розкопок¹⁸.

У цей час з’явилося значне число робіт західноукраїнських дослідників, присвячених в основному вивченню окремих питань: історії галицьких міст¹⁹, історичної географії, археологічних і культурних пам’яток Галича і Львова та ін.²⁰ Що стосується цих узагальнюючих робіт, то вони носять довідковий характер і, як справедливо відмічав І. Крип’якевич, вказані статті не внесли ніяких важливих доповнень до праць Д. Зубрицького та І. Шараневича, а лише популяризували їхні досягнення²¹.

Наступний етап у вивченні історії Галицької землі зв’язаний з роботами М. Костомарова²², В. Пассека²³, М. Дашкевича²⁴. Описавши факти політичної

історії краю, історики в більшій мірі починають досліджувати особливості суспільно-політичного ладу і соціально-економічних відносин.

Чимало сторінок характеристиці суспільних відносин Галицької Русі присвячує у своїх роботах М. Костомаров. Причини сили і могутності галицьких бояр історик знаходить у самотності краю, його природних і суспільних умовах і, у першу чергу, у демократичному характері політичного устрою, розуміючи справу так, що “розвиток народної свободи повинно було привести до піднесення одних над іншими й утворення сильного класу”²⁵. М. Костомаров вважав, що саме Галич, а не Київ був оплотом демократичних свобод на Русі, “давні початки волі утримувалися там (у Галичі – *Авт.*) і далі розвивалися за слов’янським зразком, із усіма перевагами і недоліками”²⁶. “Бояри галицькі не складали аристократію чи замкнутий стан..., – продовжує вчений, – Під ім’ям бояр, як і руській державі, так і у Галичі розумілися люди багаті, власники земель; які силою обставин, використовували для свого піднесення силу і вплив, і як легко піднімалися, так і падали. А народ, – на думку автора, – страждав від їхньої сваволі”²⁷.

В іншій роботі М. Костомаров інакше розв’язує питання про співвідношення боярства і громади, аристократичного і демократичного елементів: “У Галичині скрізь бачимо участь Землі, як і в обранні князів, так і у верховному суді над їхнім способом керування. Але вже встиг розвинутися і підсилитися аристократичний елемент, як ніде на Русі...”²⁸. Свій контроль над політичною ситуацією землі бояри установили через віче: “У Галичі бояри одні складали віче, простий народ не мав права голосу”²⁹. Підкоривши громаду, бояри спробували поширити свій вплив і на князівську владу: вони “або хотіли краще бути зовсім без князя, або мати такого, який знаходився б у їх руках”³⁰.

Не будучи єдині у своїх політичних інтересах, галицькі бояри постійно поділялися на ворогуючі партії, і це, в кінцевому рахунку привело до кардинальних змін у співвідношенні сил: “Бояри втратили свою силу в міжусобицях, – пише історик, – піднялася народна партія, з’єдналася навколо Романового сина Данила і піднесла його на князювання”³¹.

До питання про співвідношення основних суспільних сил, “частин” чи “елементів” у Галицькому князівстві звертається у своїй роботі “Княжеская и докняжеская Русь” В. Пассек. “Тут боярство було сильне і, пануючи під покривом своїх князів над іншими складовими частинами населення, боялося втратити це панування через втручання сусідів. Боярство, можна сказати, поневолювало в Галичі всі інші залежні верстви і збирало за рахунок останніх незліченні скарби. Бояри з усією міццю підтримували своїх родових князів і через них панували над землями Галицькими”³². У підсумку історик робить висновок про характер політичної влади в Галицькому князівстві: “Галицьке князівство за своїм внутрішнім складом було переважно князівство аристократичне, боярське”³³.

Важливою перевагою роботи М. Дашкевича є прагнення автора простежити за розвитком громадського життя в Червоній Русі протягом XII-XIII ст., відзначити зміни, що тут відбуваються, і створити динамічну картину еволюції внутрішньообщинних відносин. “Первісний склад громадського життя в Червоній Русі, – пише історик, – не носив на собі ніякого особливого відбитку. Відносини між суспільними елементами – князем, дружиною і громадою – були ті ж, що й в іншій Русі. Бояри склали неодмінну частину дружини, у якій вони займали тільки вище місце; дружина ж навряд чи була тісно зв’язана з землею”³⁴.

Зміни починаються за князювання Ярослава Осмомисла. Хоча при князеві як і раніше існує його власна дружина, до якої входили бояри, верхній прошарок служивого стану не відчуває себе дуже тісно зв’язаним із князем і представляє щось зовсім окреме. Бояри здобувають силу й авторитет у відносинах із князем, невластиві дружинникам, починають впливати на князя, змушуючи його робити ті чи інші вчинки. Цей вплив часами надзвичайно зростає, але ніхто на Русі ніколи не помишляв про зміну форми правління на користь боярської аристократії; не думали про неї і галицькі бояри навіть тоді, коли спробували удержати верховну владу у своїх руках³⁵. З іншого боку, вищий клас галицького служивого стану привласнив собі і почав користуватися тими правами, якими в інших областях користувалася громада, сам став розпоряджатися за галицьку громаду. У силу того, що із середини і до кінця XII ст. у Галицькій землі правили князі однієї династії, встановилося єдиновладдя і князівський стіл переходив від батька до сина, дружинники-бояри одержали можливість зміцнити свій зв’язок із землею за допомогою одержання в управління від князів гради і волості, у яких вони могли перебувати довгий час, тому що після смерті князя-батька продовжували служити його сину. Унаслідок усього цього “княжі люди” зробилися міцними в певній землі й одержали в ній важливе значення, ставши не тільки “княжими”, але і “Галицькими” людьми³⁶.

М. Дашкевич відкидає розповсюджену серед істориків думку про вплив на суспільний лад Південно-Західної Русі аристократичних порядків сусідніх країн – Польщі й Угорщини, вважаючи, що галицьке боярство придбало “особливий статус внаслідок чисто місцевих умов”³⁷.

Сформовані в другій половині XIX ст. уявлення про політичний лад Галицького князівства міцно увійшли у вітчизняну та зарубіжну історіографію, визначивши, таким чином, напрями подальших пошуків.

Окремо слід зупинитись на краєзнавчих працях Б. Януша (Василя Карповича), який описав велику кількість археологічних пам’яток різного часу, в тому числі низку селищ та городищ княжої доби на Підкарпатті та Поділлі. Він склав анотований список археологічних пам’яток біля Великого Любена неподалік Львова, Стебника, сс. Вороблячина, Домажира, Рокитного, Страдча на Львівщині³⁸.

На рубежі XIX-XX ст. побачили світ перші книги багатотомної праці М. Грушевського “Історія України-Русі”, що вміщують докладні нариси історії всіх південноруських земель, у тому числі Галичини, а також характеристику суспільно-політичних відносин. У поглядах вченого на суспільний лад, положення і значення боярства, його відносини з громадою і князівською владою в Галичі досягає крайніх позицій відома теза про незвичайну могутність, економічну і політичну силу галицьких бояр. Автор не обмежується повторенням аргументів і висновків попередників, а висуває ряд власних міркувань, розвиваючи й уточнюючи вже існуючі уявлення, досягаючи більш чіткого і систематичного викладу³⁹. Під пером М. Грушевського галицькі бояри стають воістину всемогутніми, прагнуть і домагаються повного панування над громадою і князем⁴⁰.

Творчо осмислюючи праці попередників з історії Галицької землі, зокрема Д. Зубрицького, А. Петрушевича, І. Шараневича, М. Дашкевича та ін., критично аналізуючи Галицько-Волинський літопис та інші джерела, М. Грушевський доводив, що Галицько-Волинська держава продовжила на “ціле століття по упадку Києва в повній силі традиції великодержавної політики й життя, князівсько-дружинного режиму, суспільно-політичних форм і культури, виробленої Київською державою”. І “підставою держави стала Галичина, що протягом XII ст. розвинула в собі значні матеріальні сили”⁴¹.

Цей концептуальний висновок заклав основи нового розуміння місця і ролі Галицького князівства в українській історії. Його розвинули учні вченого, насамперед М. Кордуба, С. Томашівський, І. Крип’якевич та ін.

У першій половині XX ст. формуються три центри вивчення історії України, в тому числі Галицької Русі. Перший - на території радянської України, де під головуванням М. Грушевського була створена Комісія з історії Західної України, другий – на західноукраїнських землях, де продовжували дослідницьку роботу учні М. Грушевського, і третій – в українській діаспорі, де засновуються центри історичних досліджень. Виходить низка праць про роль та місце Галицької землі в Галицько-Волинській державі, соціально-політичні відносини в краї⁴².

Соціальне становище і політичні інтереси кожного зі станів галицького суспільства розглянув М. Кордуба, робота якого в цілому одержала високу оцінку М. Грушевського. М. Кордуба відзначає економічну силу бояр, що стала основою їхніх претензій на політичне керування і боротьбу проти князя, що складає внутрішню історію князівства. Ставлення бояр до народу – за словами автора, - було дуже неприємним, інтереси обох класів значно розходилися⁴³.

Разом з тим, М. Кордуба вносить деякі істотні корективи у сформовані уявлення про взаємини бояр і простих людей, зокрема, тезу про повне панування бояр над сільським населенням. Вчений вказує що, селяни обмежені у своїх правах уже із самого початку галицької історії. На хід

політичних справ вони не мали ніякого впливу. Навпаки, міщани ведуть невпинну боротьбу з боярством за свої права і деколи добиваються успіху. Бояри склали князівську “раду” чи “думу”, і хоча вона не була офіційною інституцією і мала лише особисте значення для князя, вважалось вкрай необхідним, щоб князь у всіх важливих випадках з нею радився⁴⁴.

М. Кордуба, спираючись на церковно-адміністративні джерела, зробив спробу визначити західну границю між Галицько-Волинською державою та Польським королівством у XIV ст.⁴⁵

Під впливом робіт М. Грушевського, його учнів і послідовників в історіографії початку XX ст. узяв гору погляд на галицьке боярство як на винятковий феномен, що не мав собі рівного в інших руських землях і в економічному, і в політичному відношенні, як на могутній стан, здатний підкорити собі і громаду (віче), і князівську владу, і самостійно вершити долю землі. Судження такого роду зустрічаємо в різних наукових і науково-популярних творах української історіографії⁴⁶.

На відміну від російської та польської історіографії західноукраїнських земель, яка розглядала історію Галичини і Волині лише в контексті історії Російської імперії або Речі Посполитої, більшість українських істориків початку XX ст., неупереджено трактуючи історичні факти, переконливо доводили, що галицькі та волинські землі – це споконвічна українська етнічна територія, на якій з найдавніших часів проживає український етнос як автохтон цієї землі. С. Томашівський підкреслював, що Галицьке князівство ще до включення в склад Київської держави сформувалося як західний форпост, що утвердив тут етнографічні кордони українців. На його думку, Галич вніс особливий різновид олігархічного правління. Вчений підкреслює, що Галицько-Волинська держава стримала передчасне захоплення і асиміляцію України з боку Польщі⁴⁷.

Українські вчені у 20-30-х роках XX ст. намагалися дослідити ранньосередньовічну історію Галицької землі, спираючись на письмові та археологічні матеріали. Ряд узагальнюючих оцінок стосовно місця регіону в історичній долі українського народу подав Д. Дорошенко. Він вказував, що це була “друга велика держава на українській землі”, яка зупинила процес асиміляції українського елемента з великоруським, нейтралізувала односторонність візантійського впливу, відкрила доступ західноєвропейським цінностям⁴⁸.

Велику роботу з аналізу літописних згадок про Галицьке князівство виконав Е. Перфецький. Він висунув думку про існування літописання в Галичині, зокрема, у Перемишлі задовго до Галицько-Волинського літопису⁴⁹.

Слід згадати невеличку працю М. Голубця “Перемишль”, у якій на підставі літописних даних історик розкриває розвиток середньовічного Перемишля, його роль у Галицькому князівстві⁵⁰.

У 1930-х роках виходить низка статей В. Кобільника про розкопки в гірській частині Галицької землі. Серед них слід відзначити роботу “З археологічних дослідів на Бойківщині”⁵¹. У статті подано аналіз укріплень біля сс. Кавське, Лопушна, Спас, Ступниця, зроблено висновок про існування в Карпатах у X-XIII ст. порубіжної захисної системи від Угрів.

Помітний внесок у вивчення історії та культури населення Галицької землі та середньовічного міста Галича зробив Я. Пастернак. Маючи підтримку з боку митрополита А. Шептицького, він у 1934 р. розпочав пошуки, а 25 липня 1936 р. відкрив місцезнаходження Успенського собору – головного храму столиці Галицького князівства. У наступному році знайдено саркофаг із останками Ярослава Осмомисла. Ці та інші відкриття пізніше знайшли своє відображення у монографії “Старий Галич”⁵². Але доля цієї унікальної праці виявилася трагічною, бо більша частина тиражу була знищена воєнним лихоліттям. Лише незначна кількість цього видання збереглася у великих бібліотеках та у приватних книгозбірнях. До того ж радянська цензура наклала табу на наукове видання і воно не було відоме широкому загалу. І лише видання, присвячене 1100-річчю Галича частково відновило наукову справедливість⁵³. За обсягом зібраного документального матеріалу, рівнем наукового викладу та висновків ця праця стала вершиною не тільки української, а й світової історіографії.

Я. Пастернак перед Другою світовою війною провів значні археологічні дослідження на городищах та селищах X-XIII ст. на території Галичини та Поділля. Вчений дослідив низку міст Галицько-Волинського князівства: Теревовлю (1931), Львів (1930, 1938), Звенигород (1937), Пліснеськ (1940), Страдч, літописне городище Щекотин біля с. Глинське Львівської обл., Нижній Струтин на Івано-Франківщині, поховання X-XI ст. у с. Валява біля Перемишля⁵⁴. Після війни Я. Пастернак змушений був виїхати в Америку, звідки він уважно стежив за новими дослідженнями в Україні, узагальнював здобуті матеріали, друкував наукові та науково-популярні статті, в тому числі про історію, культуру, соціально-економічне становище Галицько-Волинського князівства. Вінцем його наукової діяльності стала ґрунтовна монографія з археології України, в якій подаються відомості про Галицьку землю⁵⁵. Великий фактичний матеріал ставить її на чільне місце в сучасній українській археологічній науці.

Маловідомою досі була книга іншого вихідця із Галичини “Галицько-Волинська держава” Павла Грицака⁵⁶. Його праця видана Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у 1958 р. в Нью-Йорку. У “Галицько-Волинській державі” автор подає багато цінних відомостей про Галич часів князя Володимирка, а також Ярослава Осмомисла. Поряд з цим, автор підкреслює значення Галицької землі у пізніші часи. Так, П. Грицак говорить про посилення і розквіт Галича і Галичини в часи Романа Мстиславича та князювання Данила Романовича, що є свідченням про ту важливу роль, яку відігравав регіон у кінці XII – другій половині XIII ст. Автор наголошує, що

Галицько-Волинська держава є однією з ланок у розвитку українського історичного процесу. “Вона не належить, – пише історик, – якійсь окремій вітці українського народу, а є власністю українського народу, як цілоти”⁵⁷.

На радянській Україні перед Другою світовою війною поступово утверджується марксистсько-ленінська концепція в практиці історичного дослідження. Змінюються погляди і уявлення про початкові етапи історії Київської Русі. Сам термін “Київська Русь” замінено терміном “древнерусское государство”, під яким офіційна історіографія однозначно розуміла російську державність. В цей час бере гору висунута Б. Грековим концепція феодального ладу Давньоруської держави⁵⁸. Головний акцент в історії Галицького князівства робиться на соціально-класовому розшаруванні, народних рухах, боротьбі проти польського та угорського гноблення, пануванні Золотої Орди.

Була відкинута думка дореволюційних істориків про те, що давньоруське боярство не було станом у західноєвропейському середньовічному розумінні, а було юридично невизначеною сукупністю людей, “суспільним класом”, що досяг видатного економічного і політичного становища⁵⁹.

Після включення Західної України до складу УРСР восени 1939 р. в українській історіографії значно активізується науковий інтерес до історії південно-західного регіону радянської держави.

В. Пічета відзначав: “Галицьке князівство - територія великого феодального землеволодіння. На тлі могутності місцевої феодальної знаті, бояр, князівська влада виявляла безсилля через відсутність у князів соціальної бази, на яку вони могли б опертися, оскільки і міське населення ще не було настільки могутнім економічно, щоб стати опорою князів у їхній боротьбі з феодальним безладдям, і сільське населення, що закріпачується, також не могло стати опорою в боротьбі князів з боярами”⁶⁰. Пануюче положення галицько-волинських бояр, таким чином, було непохитним; ні князь, ні городяни, ні тим більше селяни не в силах були що-небудь змінити. І головною причиною такого становища було те, що міста ще не перетворилися в ту суспільну силу, спираючись на яку, князі могли почати боротьбу з феодальною вакханалією⁶¹.

У 40-50-ті роки ХХ ст. з’являється декілька монографічних досліджень, у яких розглядається історія, суспільно-політичний лад Галицько-Волинської Русі XI-XIII ст.⁶² Один з авторів, К. Софроненко, прослідковує розвиток феодального землеволодіння в Галичині і на Волині, формування класів-станів феодального суспільства, становлення і функціонування державно-політичних інститутів - князівської влади, ради бояр, віча.

Історик вважає, що основним типом феодальних володінь у Галицькій землі була боярська вотчина-сеньйорія. Боярське землеволодіння виникало незалежно від князівських пожалувань і не поступалось князівському домену⁶³. На думку автора, боярських партій у Галицькій Русі не було, а мали

місце лише розбіжності між окремими групами бояр, основна ж лінія всіх бояр була єдина - зробити своє панування незламним⁶⁴.

Таким чином, праці українських радянських істориків кінця 30-50-х років ХХ ст. вказують, що суспільно-політичний лад Галицького князівства був феодальним, а суспільство ділилося на антагоністичні класи.

З другої половини 1950-х років із хрущовською “відлигою” розширюється проблематика досліджень з історії Галицько-Волинської держави. Ряд радянських істориків України шукають компромісні підходи до оцінки ролі галицьких та волинських земель в історії українського народу. Помітний внесок у цю проблему зробили праці І. Крип’якевича, К. Гуслистого, М. Котляра, П. Толочка, В. Грабовецького, Я. Ісаєвича та ін.

У 1958 р. була завершена робота І. Крип’якевича “Галицько-Волинське князівство”, опублікована лише через чверть століття. Праця охоплює історію князівства - з найдавніших часів до середини XIV ст. і поєднує у собі прийняту радянською історіографією марксистську методологію історичного дослідження і створену на її основі концепцію феодального ладу Київської Русі з прийомами дореволюційних дослідників, що приділяли першочергову увагу аналізу джерел і конкретних фактів.

Історик подає чітку картину соціальних відносин: “Населення князівства поділялося на дві основні групи: експлуатовані маси, до складу яких входила більшість селян, трудящі низи міського населення, дрібне боярство, нижче духовенство та феодальну верхівку, до якої належали князі, великі бояри, міська знать, вище духовенство. Існували також проміжні соціальні прошарки”⁶⁵. Таким чином, боярство в соціальному плані виявилось розділеним надвоє і одна частина належала до “експлуатованих мас”, а друга до “феодальної верхівки”.

У Галицькій землі були “великі” бояри, що очолювали все боярство. Вони володіли значними багатствами. Великі бояри мали особливе положення при князях, складали князівську “старшу” дружину, а боярські сини займали посади “двірських слуг” на князівському дворі. Великі бояри мали подароване князем право на керування якою-небудь територією і роздавали від князівського імені деякі землі дрібним боярам⁶⁶.

Від бояр безпосередньо залежала частина селян-смердів (хоча переважна частина їх була особисто вільними людьми). Залежність видна з того, що селяни масово брали участь у військових походах разом з боярами і міщанами. Із селян у війську формувалася піхота⁶⁷. Залежні селяни і міська біднота несли численні повинності і піддавалися різного роду експлуатації з боку феодальної знаті. Відповіддю на це був ріст масових виступів міського і селянського населення, незадоволеного “князівсько-боярським режимом”. Однак, вказує І. Крип’якевич, ці рухи “не можна вважати дійсно народними повстаннями”, оскільки керівництво ними “здійснювали боярські групи, які вели між собою боротьбу за владу. Маси були лише учасниками виступів, а інколи розплачувалися за їх невдачі”⁶⁸.

Вчений, досліджуючи окремі землі Південно-Західної Русі, виділив Галицьку землю (князівство). Дослідник розкрив умови формування Галицького князівства, соціально-економічні та політичні відносини в регіоні⁶⁹. Незважаючи на ідеологічний прес і цензуру, І. Крип'якевич не обминув національної самобутності Галицько-Волинської держави, її ролі у творенні української культури як ознаки національної окремішності.

Зрозуміло, що панівною залишалася ідея “колиски трьох братніх народів”, а Галицько-Волинське князівство розглядалося як один з українських елементів цього братства, замовчувався державницький характер цього політичного утворення. К. Гуслистий, з одного боку наголошував, що Галицько-Волинське князівство було одним з “найбільших і наймогутніших князівств періоду феодальної роздробленості Русі”, поширило вплив на Київ і мало значення в Європі, а з іншого боку, історик вимушено уникав оцінки князівства як держави⁷⁰.

Значну увагу дослідженню формування території та виникнення міст в Південно-Західній Русі, політичного та соціально-економічного розвитку Галицько-Волинських земель IX-XIII ст. приділив М. Котляр. Дослідник робить акцент на зміцнення політичних зв'язків Данила Галицького з Володимирським, Суздальським князівствами, разом з тим визначається, що в боротьбі із Золотою Ордою галицький князь шукав союзників у Західній Європі⁷¹. Дослідник вніс вагомий вклад у висвітлення проблеми території та рубежів Галицької землі у ранньому середньовіччі.

Розглядаючи соціальну історію регіону вчений наголошує, що у Південно-Західній Русі з часу активізації боярства як політичної сили, що відбулася в перші роки князювання Ярослава Осмомисла, можна вести відлік існування великого боярського землеволодіння: “Не приходиться доводити, що це могло відбутися лише тоді, коли ці феодали стали великими земельними власниками, нагромадили багатства, обзавелися власними загонами збройних людей”⁷². Іншим джерелом збагачення бояр була система “годувань” - стягування доходів з території, подарованої сюзереном. Центрами великих боярських сеньйорій були феодальні замки, відкіля здійснювалося поневолення залежних селян і ремісників, які також були місцями збору та проживання їхніх дружин⁷³.

Подібні уявлення міцно ввійшли в українську історіографію; їх можна зустріти в багатьох роботах 60-80-х років ХХ ст.⁷⁴; вони тяжіють і над авторами новітніх історичних праць⁷⁵.

Ці постулати були розвинуті в дослідженнях наступного часу, зокрема у працях академіка П. Толочка⁷⁶.

“Починаючи з заключного етапу князювання Ярослава Осмомисла, - пише П. Толочко, - і аж до навали орд Батия політичний розвиток Галича характеризувався постійним протиборством князівської і боярської влади. Спалахували і великі соціальні конфлікти, у результаті яких були жертви з обох боків”⁷⁷. Галицькі бояри, намагаючись поставити себе над князівською

владою, втягли князівство в глибоку соціально-політичну кризу. Князівством розпачувалися бояри зі своїми іноземними союзниками за співучасть у боротьбі з князями. Земельні магнати не зупинялися навіть і перед загрозою повної втрати західноруськими землями політичної і національної самостійності⁷⁸. Так само віроломно феодальна знать поводитися й у відносинах із простим народом, зневажаючи його законні права, у тому числі право прийняття політичних рішень на вічі: “Відомості джерел про вічову діяльність у Галицькій землі також указують на переважну участь у ній людей “градських”, тобто знаті”⁷⁹.

Важливою рисою розвитку історіографії Південно-Західної Русі є найчастіше повний збіг оцінок соціально-політичного ладу, положення і ролі місцевого боярства радянськими дослідниками і представниками української закордонної історіографії, що приділяла підвищену увагу Галицько-Волинській державі як першій чисто українській національній державі. Тим часом, радянські й українські закордонні історики бачили один в одному непримиренних ідейно-теоретичних опонентів, відмовлялись деколи навіть визнати науковість робіт представників протилежного табору⁸⁰. Проте, простежується подібність поглядів з цілого ряду найважливіших ознак соціально-економічного і політичного статусу бояр, їхніх взаємовідносин із князівською владою і простими людьми.

Відкидаючи принцип формаційного підходу до вивчення історичного процесу й у цілому не приймаючи концепцію феодального ладу Київської Русі, українські історики-“націоналісти”, також як і їхні радянські колеги визнавали в галицько-волинських боярах великих землевласників, “які за прикладом західноєвропейських феодалів жили в укріплених замках і мали сильні дружини”.

Бояри відігравали головну роль у політичному житті землі, розпоряджаючись долею князівського столу, “претендували на участь у владі, домагалися, щоб князі нічого не робили без боярської думи (ради), захоплювали вищі посади”. Для досягнення своїх цілей бояри постійно вдавалися до допомоги іноземців, ставлячи під загрозу незалежність і благополуччя рідної землі⁸¹.

Близькість поглядів радянських й українських закордонних істориків з розглянутого питання, зрозуміло, не є простою випадковістю. Ці погляди, безсумнівно, мають загальні історіографічні корені. Джерела подібних уявлень виходять з широко розповсюдженої у вітчизняній науці початку ХХ ст. концепції М. Грушевського, до його розуміння своєрідності суспільно-політичного ладу Галицько-Волинського князівства і ролі в цьому місцевого боярства.

Конкретно-історичні побудови школи М. Грушевського, що розвиваються українськими немарксистськими істориками, виявилися цілком прийнятними і для радянської історіографії, що доводить наявність у Південно-Західній Русі великого феодального землеволодіння як базису

політичного панування боярської знаті, класово антагоністичний характер суспільних відносин, антифеодалну (головним чином антибоярську) спрямованість народних рухів.

Вагомий вклад у вивчення взаємовідносин громади-“верви”, з одного боку, та бояр і князів з іншого, на основі археологічних і частково письмових джерел у пунктах південно-східної території Галицької землі вніс археолог Б. Тимошук⁸². Дослідник розкрив внутрішній устрій общин і прослідкував їхню еволюцію аж до початку державотворення і розкладу общинної організації у краї.

У монографії “Восточные славяне: от общины к городам” (1995) Б. Тимошук продовжує розкривати механізм економічної, соціальної та політичної еволюції східнослов'янського суспільства у VI-XIII ст.⁸³ Вчений показав внутрішні особливості розвитку населення Північної Буковини у давньоруський час. Провівши аналіз понад 200 ранньослов'янських пам'яток, дослідник прийшов до висновку, що територія в цей час була заселена автохтонним давньоукраїнським населенням, яке розвивалося у руслі східнослов'янської культури. Б. Тимошук на основі археологічного матеріалу прослідкував розвиток державотворчих процесів на території краю у період розбудови Київської держави, а відтак Галицького князівства⁸⁴.

У праці “Східні слов'яни у VII-X ст.: полюддя, язичництво, початки держави” (1999) автор наголошує на еволюції соціальної структури “племінних” князів та роль і місце в них внутріплемінного полюддя⁸⁵.

У дослідженнях історика чітко виокремлено історичне значення давньоруської Буковини як прикордонного краю в державотворчих процесах Галицького та Галицько-Волинського князівств.

Значну увагу українських дослідників привернуло питання рубежів Галицької землі XI-XIV ст. Проблеми кордонів та етнічних меж належать до найскладніших і найбільш дискусійних у науці. Деякі вчені вказують на мінливу природу розмежувальних ліній і кордонів, проте не варто переоцінювати їхньої рухливості або плинності їхнього етнокультурного змісту, бо інакше було б неможливо пояснити тривкість етнічних зв'язків, незважаючи на зміни політичних кордонів.

Західний кордон Галицького князівства, за твердженнями українських істориків, повністю збігався із межею між Перемишльською землею та середньовічною Польською державою⁸⁶. Південно-західна та південна границі окреслені у працях В. Ауліха, Я. Ісаєвича, М. Котляра та ін.⁸⁷ Східну та північну межі Галицької землі XI-XIV ст., спираючись на літописні та археологічні матеріали, вивели П. Толочко, М. Котляр, М. Кучінко та ін.⁸⁸

Із встановленням державної незалежності України українська історична наука відновлює свою духовну соборність і воскрешає національні традиції. Перевидаються заборонені свого часу праці М. Грушевського, істориків діаспори: Д. Дорошенка, В. Липинського, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного та ін.⁸⁹

Історики підкреслюють, що внаслідок впливу західноукраїнського права, на території Галицького князівства модифікуються норми “Руської правди”, статутів київських князів Володимира та Ярослава, разом з тим створюються власні акти, зокрема щодо організації управління градами та селами, виконання повинностей міським населенням тощо⁹⁰.

Необхідність збереження історичних та культурних пам’яток Галичини, їх систематичне вивчення зумовили необхідність прийняття рішень на державному рівні. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. “Про державний історико-культурний заповідник у м. Галич Івано-Франківської області” та Указом Президента України від 11 жовтня 1994 р. “Про національні заклади культури” було вирішено питання про створення Національного заповідника “Давній Галич”. Саме на наукових працівників заповідника було покладено завдання – оберігати історичну спадщину і продовжувати вивчення історії древнього Галича.

У кінці ХХ–на початку ХХІ ст. відзначається значне поживлення наукового інтересу до проблем історії Галицької Русі. Побачили світ збірники наукових праць “Галицько-волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції” (1993), “Галич і Галицька земля” (1998), “Галич і Галицька земля в українському державотворенні” (1999), “Галичина і Волинь у добу середньовіччя” (2001)⁹¹. У 1998 р. українська держава офіційно відзначала 1100-річчя Галича, чому була присвячена міжнародна наукова конференція, велика видавнича програма й інші культурні заходи.

Аналізуючи праці з історії Галицької землі за останні роки, можна зробити висновок, що пріоритет належить історикам Львова, Івано-Франківська, Луцька та інших західноукраїнських міст. Серед сучасних дослідників історії краю чільне місце займають праці професора Прикарпатського університету ім. В. Стефаника В. Грабовецького. Його дослідження відзначаються великою інформаційною насиченістю, розмаїттям конкретно-історичного матеріалу з історії городів та городищ Галицької землі⁹². У своїй монографії “Нарис історії Галича”⁹³ він прослідкував історію міста від найдавніших часів до початку ХХ ст. У монографії висвітлено середньовічну сторінку Галича – виникнення спочатку укріпленого городища і поступове його перетворення у велике місто, яке стало центром сильного князівства. Окремим розділом подана історія Галича, що вже став столицею великої і могутньої держави – Галицько-Волинського князівства. Одним з найцікавіших розділів, на наш погляд, є третій, у якому висвітлено високий рівень культури і, зокрема, писемності, освіти, поширення книги.

Поміж книг про історію середньовічної Галичини цікавою є невелика за обсягом праця роздумів учителя історії середньої школи м. Галича Р. Пашина “Земля Галицька”⁹⁴. Дослідження охоплює великий період історії Галича від ХІІ ст. і до наших днів. Але найбільше уваги автор присвятив історії Галича ХІІ-ХІІІ ст., діяльності галицьких князів цього часу. Не залишив поза увагою

дослідник архітектурні пам'ятки Галича та найближчого довкілля, зокрема храм Святого Пантелеймона, що в с. Шевченкове. У книзі подані відомості про археологічні розкопки, проведені в Галичі у 90-ті роки ХХ ст., описи геральдичних знаків галицьких князів, керамічних плиток, якими оздоблювались галицькі храми та княжі хорони. Цікавими є роздуми автора про походження назви міста та герба Галича.

Також слід назвати роботи археологів, які впродовж тривалого часу проводять розкопки у Крилосі, місцезнаходженні літописного Галича, та неподалік від нього. Ю. Лукомський на підставі матеріалів археологічних розкопок, здійснених на Крилоській горі та в інших місцях довкола Галича, видав книгу "Архітектурна спадщина давнього Галича"⁹⁵. У цій праці подані матеріали археологічних досліджень проведених у кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. на території колишньої княжої столиці.

Вагомим є внесок у вивчення історії Галича та Галицької землі В. Барана. Довший час вчений був керівником Галицької археологічної експедиції Інституту археології НАН України. Досліднику належить першість у започаткуванні широкого і комплексного дослідження Галича, яке дало визначні відкриття як у польовій археології, так і в теоретичних узагальненнях із середньовічної історії міста. До 1100-річчя Галича він разом із Б. Томенчуком надрукував статтю "Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991-1996 рр."⁹⁶

Б. Томенчук керував 18-ма археологічними експедиціями на території міст, городищ, поховальних пам'яток Галицької землі, в тому числі на території Галича. Вчений виявив і дослідив залишки чотирьох дерев'яних храмів XII-XIII ст., проводив розкопки на території чотирнадцяти некрополів княжого Галича⁹⁷.

Вчений провів дослідження ролі та статусу галицького боярства у краї. "Галицькі бояри, - вказує Б. Томенчук, - були спадкоємцями родоплемінної знаті Хорватії. Галич став місцем концентрації більшої частини, якщо не усього галицького (усієї землі) боярства. Така концентрація тут численної боярської олігархії припускала й обумовлювала їх надзвичайну політико-економічну могутність у системі як самого Галича, так і всього Галицького князівства"⁹⁸. Місцем концентрації бояр, вважає дослідник, був галицький поділ – "боярський посад", що протистояв князівській "горі" - Крилосу. Так, у літописному Галичі існували два центри, дві зони: князівська і боярська, стороння і місцева, котрі постійно знаходилися в протистоянні як політичному, так і економічному, а також релігійному, що привело в середині XIII ст. до загальної кризи міста-столиці, а потім, у середині XIV ст., до втрати державної незалежності"⁹⁹.

Мистецтвознавець М. Фіголь видав працю "Мистецтво стародавнього Галича"¹⁰⁰. Автор підкреслює, що серед багатьох міст Галицько-Волинського князівства, де високого розвитку досягла мистецька культура, був і древній Галич. Дослідник вказує, що саме внаслідок систематичних археологічних

досліджень території середньовічного Галича та вивчення пам'яток мистецтва у сучасників значно розширилися уявлення про рівень розвитку його культури.

У першому розділі монографії М. Фіголя висвітлено літописні джерела про Галич та його історію, походження назви Галич та історико-археологічні дослідження княжої столиці. Другий розділ присвячений архітектурі, скульптурі, живопису, декоративній різьбі по каменю, мистецтву виготовлення керамічних плиток, виробам із скла, кістки, металу. В інших розділах доволі детально висвітлено монументальний живопис і, зокрема, мистецтво іконопису, мистецтво виготовлення ювелірних виробів. Широко представлені також сфрагістика, нумізматика. Слід додати, що видання добре ілюстроване.

Матеріали досліджень історії Галича знаходять своє висвітлення на сторінках наукових видань. Значна кількість цих матеріалів у вигляді наукових статей була опублікована у науковому збірнику "Галич і Галицька земля". У збірнику представлені статті наукових працівників заповідника "Давній Галич". Це передусім статті О. Береговського "Комплексна охорона культурної та природної спадщини Галича та його околиці", В. Грабовецького "Галич – столиця Ростиславичів і Романовичів", І. Ковалю "Освіта Галицько-Волинської держави", М. Фіголя "Галицькі ротонди". Я. Клюби "До окремих аспектів демографії княжого Галича" та ін.¹⁰¹

Інші наукові працівники заповідника до ювілею середньовічного міста видали окремі книги. Так, Т. Ткачук і К. Тимус підготували каталог та опис керамічних плиток "Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та рельєфні клейма"¹⁰². Не обмежившись їх переліком, автори дали пояснення їх походження та застосування.

Важливу роботу здійснили науковці заповідника "Давній Галич" по підготовці та виданню довідника-путівника "Галич та його довкілля"¹⁰³. У формуванні матеріалів путівника активну участь брали археологи Ю. Лукомський та Б. Томенчук. У довіднику надруковані дані про минуле середньовічного Галича, про його храми, які були збудовані у княжі часи та період пізнього середньовіччя.

Отже, історіографія Галицької землі XI-XIV ст. пройшла ряд періодів, кожен з яких збагатив історичні знання новими відомостями про історію виникнення й розвитку одного з політичних, економічних та культурних центрів південно-західного регіону середньовічної України. Сучасний етап розвитку історичної науки, її інтелектуальний потенціал і набутий досвід дозволяють не тільки продовжити дослідження цієї теми, але й підняти її на якісно новий науково-теоретичний рівень. Потрібен пошук і залучення нових джерел, зосередження зусиль на опрацюванні ще недостатньо вивчених аспектів проблеми, що мають наукове і практичне значення не тільки для розуміння історії краю, але й для розбудови Української держави.

¹ Ідеться про територію Верхнього та Середнього басейну р. Дністер. Межі: на південному заході - Карпатський хребет, на заході - межові ріки Віслока та Віслок. На північному заході охоплювала територію Розточчя з містом Щекотин, на півночі – Пліснеськ; далі йшла вододілом Дністра та Прип'яті. На півдні - межиріччям Дністра та Пруту. На південному-сході включала фортеці Василів, Кучелмин, Онуг, Бакоту, Ушицю та Каліус.

² *Шараневич И.* Історія Галицько-Володимірської Русі от найдавніших времен до року 1453. Львов, 1863. 462 с.; *Его же.* Памятники галицько-руської старини въ изображеніяхъ. Львов, 1886. Ч. I. 14 с.; *Его же.* Извѣстіе о результатѣ изслѣдовательныхъ раскопокъ въ рубежахъ древлекняжескаго города Галича предпринятыхъ въ гг. 1886-1887. Львов, 1888. 8 с.; *Петрушевич А. С.* Критико-историческіе рассужденія о надднѣстрянскомъ городе Галиче и его достопамятностяхъ. Львов, 1888. 619 с.; *Пастернак Я.* Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850-1943 рр. Краків; Львів, 1944. 238 с.; *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. Київ, 1985. 176 с.; *Исаевич Я. Д.* Карпатский регион в эпоху Киевской Руси и феодальной раздробленности // Украинские Карпаты. История. Киев, 1989. С. 39-74; *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Київ, 1979. 188 с.; *Его же.* Формирование территории и возникновение городов Галицько-Волинской Руси IX-XIII вв. Киев, 1985. 184 с.; *Його ж.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. Серія "Україна крізь віки". Т. 5. 336 с.; *Толочко П. П.* Галичу 1100 років // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць / Ред. колегія: П. П. Толочко, В. Д. Баран та ін. Київ-Галич, 1998. С. 4-5; *Баран В. Д., Томенчук Б. П.* Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991-1996 рр. // Галич і Галицька земля. С. 10-17; *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958. 176 с.; *Пащин Р.* Земля Галицька. Галич, 1991. 80 с.; *Мороховський В.* Історія Галича у працях місцевих дослідників // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали другої наукової краєзнавчої конференції. 21 листопада 2002 р. Львів, 2003. С. 27-32.

³ *Цьолнер Е.* Історія Австрії / Перекл. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів, 2001. С. 307-317.

⁴ *Harasiewicz M.* Berichtigung der Umriss zu einer Geschichte der Ruthenen. 536 s.; *Ejusd.* Annales ecclesiae Ruthenae. Leopoldis, 1862. Т. 28. XXVIII+1184 s.

⁵ Історія бывших князеств Теревольского и Звенигородского // Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. Санкт-Петербург, 1838. Июль. Ч. XIX; *Старчевській А.* О Галицькой и Венгерской Руси въ статистическомъ отношеніи // Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. 1844. Апрель. Ч. XLII. С. 54-72.

⁶ *Zubrzycki D.* Rys do historyi narodu ruskiego w Galicji i hierarchii cerkiewnej w temże krolewstwie (988-1340). Lwow, 1837. Z. I. 91 s.

⁷ *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. Lwow, 1844. 492 s; *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова / Перекл. з пол. І. Сварника. Наук. коментар М. Капралія. Львів, 2002. 601 с.

⁸ *Зубрицький Д.* Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицькой Руси. Москва, 1845. 513 с.

⁹ *Зубрицький Д.* Історія древняго Галицько-Русского князства. В 3 ч. Львов, 1852. Ч. I. 210 с.; Ч. II. 136 с.; 1855. Ч. III. 314 с.

¹⁰ *Петрушевич А. С.* О соборной Богородичной церкви и святителяхъ в Галиче // Зоря Галицькая. 1852. № 78-80, 82, 84-90; *Его же.* Было ли два Галичи, княжискии города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестром, или нет. Критико-историческое рассужденіе // Науковий збірник, издаваемый

литературным обществом Галицко-русской Матицы. Львов, 1865. С. 24-49; *Его же*. Историческое известие о церкви Св. Пантелеймона близ города Галича, теперь костеле Св. Станислава оо. Францисканов, яко древнейшем памятнике романского зодчества на Галицкой Руси съ первой половины XIII столетія. Львов, 1881. 121 с.; *Его же*. О городе Галиче за Луквою // Вестник Народного дома. Львов, 1884-1887. № 18-58; *Его же*. О предградии Галича за рекой Днестром // Вестник Народного дома. Львов, 1887-1888. № 59-68; *Его же*. Критико-исторические рассуждения о надднестрянском городе Галиче и его достопамятностях. Львов, 1888. 619 с.; *Его же*. О соборной Богородичной церкви в городе Галиче, происходящей из первой половины XII века. Львов, 1898. 447 с.

¹¹ *Петрушевичъ А. С.* Лингвистическо-историческія исследованія о начатках города Львова и окрестностей его с воззрѣніем на предысторическія времена переселенія словенских и румынских племен из придунайских стран в предкарпатскія области. Львов, 1893. Вып. I. 276 с.; 1896. Вып. II. С. 277-464; 1897. Вып. III. С. 465-660.

¹² *Петрушевичъ А. С.* Обзоръ важнейшихъ политических и церковныхъ происшествій в Галицкомъ княжествѣ с половины XII до конца XIII в. // Галицкій историческій сборник издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы. Львов, 1854. Вып. 2. С. 8-81; *Его же*. Пересмотръ грамотъ князю Льву приписываемыхъ // Галицкій историческій сборник. Львов, 1854. Т. 2. С. 81-93; 145-187; 191-192; *Его же*. Акты относящіяся къ исторіи Южно-западной Руси. Львов, 1868. 192 с.

¹³ *Петрушевичъ А. С.* Волынско-Галицкая Летопись, составленная с концемъ XIII века. 1205-1292. Львов, 1871. 148 с.

¹⁴ *Шараневичъ И.* Стародавній Галич // Зоря Галицкая. Львов, 1860. 44 с.; *Його ж.* Старорускій княжій городъ Галич. Львов, 1880. 57 с.; *EjUSD.* Trzy opisy historyczne staroksiążęcego grodu Halicza w roku 1860, 1880 i 1882. Lwow, 1883. 5, 232, XXII s.; *Его же*. Извѣстіе о результатѣ изслѣдовательныхъ раскопокъ в рубежахъ древлекняжескаго города Галича предпринятыхъ в гг. 1886-1887. Львов, 1888. 8 с.; *EjUSD.* O rezultatachъ poszukiwań archeologicznychъ w okolicy Halicza w roku 1884 i 1885. Lwow, 1888. 90 s.+2 mapy.

¹⁵ *Шараневичъ И.* Стародавній Львовъ, (отъ року 1250-1350). Львов, 1861. 122 с.+2 карти.

¹⁶ *Шараневичъ И.* Історія Галицко-Володимірскої Руси отъ найдавнішихъ временъ до року 1453. Львов, 1863. VI+462 с.+1 карта.

¹⁷ *Шараневичъ И. И.* Исследования на поли Отчественной географіи и исторіи. Львов, 1869. 94 с.+1 карта; *Его же*. Географическо-историческія статьи. Львов, 1875. 52 с.; *EjUSD.* Die Nupatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur osterreichischen Geschichte. Lemberg, 1872. 1, 150, XVII s.; *Его же*. Указанія в писанныхъ источникахъ, а особливо в документахъ и актахъ до археологическихъ исследованийъ. Львов, 1886; *Его же*. Памятники галицко-русской старины въ изображеніяхъ. Львов, 1886. Ч. I. 14 с.

¹⁸ *Кісь Я., Ледичъ В.* Професоръ І. Шараневичъ – дослідникъ стародавнього Галича // Галицко-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей і повідомлень. Галич, 19-21 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 89; *Бандрівський М.* Археологічна діяльність Ісидора Шараневича (1829-1901) // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 95-97; *Білас Н. М.* І. І. Шараневич та його внесок у розвиток археологічної науки // Археологія. 2002. № 3. С. 152-156.

- ¹⁹ *Ильницкий В.* Стародавний Звенигород. Львов, 1861. 23 с; *Його ж.* Стародавня Тербовля. Львов, 1862. 38 с.
- ²⁰ *Головацкий Я.* Карпатская Русь (Историко-этнографический очерк) // Журнал министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1875. Июнь. Ч. CLXXIX. С. 349-396; *Добрянский А.* О западных границах Подкарпатской Руси со времен св. Владимира // Журнал министерства народного просвещения. 1880. Март. Ч. CCVIII. С. 134-159.
- ²¹ *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. С. 11.
- ²² *Костомаров Н. И.* Черты народной южнорусской истории // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. Киев, 1989. С. 8-107; *Его же.* Начало единой державы в Древней Руси // Костомаров Н. И. Раскол. Исторические монографии и исследования. Москва, 1994. С. 131-238.
- ²³ *Пассек В.* Княжеская и докняжеская Русь // Чтенія въ императорскомъ обществе истории и древностей російскихъ при Московскомъ университете. Москва, 1870. Кн. 3. С. 1-158.
- ²⁴ *Дашкевич Н. П.* Княжение Даниила Галицкого по русским старинным известиям. Киев, 1873. 159 с.
- ²⁵ *Костомаров Н. И.* Черты народной южнорусской истории. С. 95.
- ²⁶ Там же. С. 93.
- ²⁷ Там же. С. 95-96.
- ²⁸ *Костомаров Н. И.* Начало единой державы в Древней Руси. С. 163.
- ²⁹ *Костомаров Н. И.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Первый отдел // Костомаров Н. И. Русь крещеная. Москва; Смоленск, 1996. С. 124.
- ³⁰ Там же. С. 118.
- ³¹ *Костомаров Н. И.* Начало единой державы в Древней Руси. С. 164.
- ³² *Пассек В.* Княжеская и докняжеская Русь. С. 49-50.
- ³³ Там же. С. 51.
- ³⁴ *Дашкевич Н. П.* Княжение Даниила Галицкого... С. 18-19.
- ³⁵ Там же. С. 20, 34.
- ³⁶ Там же. С. 21, 23.
- ³⁷ Там же. С. 25.
- ³⁸ *Janusz V.* Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. Lwow, 1918. VI+310 s.
- ³⁹ *Грушевський М. С.* Галицьке боярство XII-XIII в. // ЗНТШ. Львів, 1897. Т. XX. С. 1-20; *Його ж.* Історія України-Руси. В 11 т. Київ, 1992. Т. II. 634 с.; *Його ж.* Історія України-Руси. Київ, 1993. Т. III. 588 с.
- ⁴⁰ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Т. II. С. 473.
- ⁴¹ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Т. III. С. 1.
- ⁴² *Кордуба М.* Північно-західна Україна. Відень, 1917. 90 с.; *Томашівський С.* Українська історія: Нарис. Стародавні і середні часи. Львів, 1919. Т. 1. 154 с.; *Крип'якевич І.* Історія України для народу. Львів, 1929. Ч. 10. 147 с.; *Чачковський Л., Хмільевський Я.* Княжий Галич. Чикаго, 1959. 94 с.
- ⁴³ *Кордуба М.* Суспільні верстви і політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття // ЗНТШ. Львів, 1899. Т. XXXI-XXXII. С. 3, 10.
- ⁴⁴ Там само. С. 7-8, 28-29.
- ⁴⁵ *Кордуба М.* Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // ЗНТШ. Львів, 1925. Т. 138/140. С. 159-245.

- ⁴⁶ *Ляскоронский В.* История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII стол. Киев, 1903. С. 369; *Ефименко А. Я.* История украинского народа. Киев, 1990. С. 75; *Аркас М.* Історія України-Руси. Київ, 1991. С. 90-91; Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф. К. Волкова, М. С. Грушевского, М. М. Ковалевского и др. Санкт-Петербург, 1914. Т. I. С. 97-100; *Рогозинский А. М.* Руський народ в Карпатах. Древнейшие эпохи в истории Галицкой Руси и их влияние на ее современное состояние. Киев, 1915. 48 с.; *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // ЗНТШ. Львів, 1917. Т. СХХІІІ-СХХІV. С. 11.
- ⁴⁷ *Томашівський С.* Українська історія. С. 76.
- ⁴⁸ *Дорошенко Д.* Нарис історії України. Львів, 1991. С. 97-98.
- ⁴⁹ *Перфецький Е.* Перемиський літописний кодекс першої редакції у складі хроніки Яна Длугоша // ЗНТШ. Львів, 1927. Т. 147. С. 1-54.
- ⁵⁰ *Голубець М.* Перемишль. Львів, 1928. 31 с.
- ⁵¹ *Кобільник В. Д.* З археологічних дослідів на Бойківщині // Літопис Бойківщини. Львів, 1933. Ч. 2. С. 3-52.
- ⁵² *Пастернак Я.* Старий Галич. Львів-Краків, 1944. 238 с.
- ⁵³ *Пастернак Я.* Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850-1943 рр. Івано-Франківськ, 1998. 348 с.
- ⁵⁴ *Пастернак Я.* Коротка археологія Західно-Українських земель. Львів, 1932. 96 с.; *Його ж.* Княжий город Перемишль // Перемишль – західний бастион України. Нью-Йорк-Філадельфія, 1961. С. 7-23; *Його ж.* Літописний город Перемишль і проблема білих хорватів // Перемиський збірник. Філадельфія, 1961. С. 3-19.
- ⁵⁵ *Пастернак Я.* Археологія України: Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. Торонто, 1961. 790 с.
- ⁵⁶ *Грицак П.* Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958. 176 с.+1 карта.
- ⁵⁷ Там само. С. 153.
- ⁵⁸ *Греков Б. Д.* Очерки по истории феодализма в России: Система господства и подчинения в феодальной деревне. Москва-Ленинград, 1934; *Его же.* Феодальные отношения в Киевском государстве. Москва-Ленинград, 1935. 136 с.; *Его же.* Киевская Русь. Москва-Ленинград, 1939. 282 с.+1 карта; *Его же.* Главнейшие этапы в истории крепостного права в России. Москва-Ленинград, 1940. 113 с.
- ⁵⁹ *Линниченко И. А.* Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV-XV вв. Москва, 1894. С. 58; *Владимирский-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права. Санкт-Петербург-Киев, 1888. С. 26; *Милюков П. Н.* Очерки по истории русской культуры. Санкт-Петербург, 1904. Т. II. С. 223; *Дьяконов М. А.* Очерки общественного и государственного строя древней Руси. Санкт-Петербург, 1910. С. 94; *Ключевский В. О.* История сословий в России // Ключевский В. О. Сочинения: В 8-ми т. Москва, 1959. Т. VI. С. 276-278, 318.
- ⁶⁰ *Пичета В. И.* Конец вековому расчленению украинского и белорусского народов // Исторические записки. 1939. Т. 6. С. 4.
- ⁶¹ *Пичета В. И.* Основные моменты в исторических судьбах народов Западной Украины и Западной Белорусии // Историк-марксист. 1939. № 5-6. С. 75.
- ⁶² *Софроненко К. А.* Общественно-политический строй Галицко-Волинской Руси XI-XIII вв. Москва, 1955. 140 с.; *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. 175 с.
- ⁶³ *Софроненко К. А.* Общественно-политический строй... С. 23-26.

⁶⁴ Там же. С. 54.

⁶⁵ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. С. 47.

⁶⁶ Там само. С. 51-52.

⁶⁷ Там само. С. 47.

⁶⁸ Там само. С. 54.

⁶⁹ Там само. С. 36-38, 67-80.

⁷⁰ Гуслистий К. Г. Галицько-Волинське князівство // Радянська енциклопедія історії України. Київ, 1969. Т. 1. С. 396-397.

⁷¹ Котляр М. Ф. Данило Галицький. Київ, 1979. 188 с.; *Его же*. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. Киев, 1985. 184 с.; *Його ж.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. Серія "Україна крізь віки". Т. 5. 336 с.

⁷² Котляр Н. Ф. Формирование территории... С. 125.

⁷³ Там же. С. 129, 134.

⁷⁴ Ратич О. О., Нудьга Г. Л. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Торжество історичної справедливості: Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів, 1968. С. 44-64; *Ісаєвич Я. Д.* Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // Торжество історичної справедливості... С. 74-81; *Головко А. Б.* Объединительные процессы на Руси в первой половине XIII в. (на примере Волыни и Галичины) // Вопросы истории СССР. Киев, 1983. Вып. 28. С. 111-116.

⁷⁵ *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. 256 с.

⁷⁶ *Толочко П. П.* Русь в период феодальной раздробленности (XII-первая половина XIII в.) // История Украинской ССР / Отв. ред. И. И. Артеменко. В 10-ти т. Киев, 1984. Т. I. С. 400-411; *Его же*. Древняя Русь. Киев, 1987. С. 151, 154-157, 228; *Его же*. Древнерусский феодальный город. Киев, 1989. С. 171-172.

⁷⁷ *Толочко П. П.* Древнерусский феодальный город. С. 171-172.

⁷⁸ *Толочко П. П.* Древняя Русь. С. 157; *Его же*. Древнерусский феодальный город. С. 172.

⁷⁹ *Толочко П. П.* Древняя Русь. С. 228.

⁸⁰ *Полонська-Василенко Н. Д.* Історія України. Київ, 1992. Т. I. С. 29-31; *Ткаченко В. Н.* Критика буржуазных фальсификаций развития культуры Украинской ССР. Киев, 1984. 160 с.

⁸¹ *Полонська-Василенко Н. Д.* Історія України. Т. I. С. 164. *Томашівський С.* Історія України. С. 69-76; *Коструба Т.* Нарис історії України. С. 255; Велика історія України від найдавніших часів / Зладив М. Голубець. Київ, 1993. Т. I. С. 206; *Субтельний О.* Україна: історія / Перекл. з англ. Ю. Шевчука. Київ, 1991. С. 62; *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України. Львів, 1991. С. 86.

⁸² *Тимощук Б. А.* Восточнославянская община VI-X вв. Москва, 1990.

⁸³ *Тимощук Б. А.* Восточные славяне: от общины к городам. Москва, 1995.

⁸⁴ *Тимощук Б. А.* Північна Буковина – земля слов'янська. Ужгород, 1969; *Його ж.* Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. Київ, 1976; *Його ж.* Давньоруська Буковина (X–перша половина XIV ст.). Київ, 1982. 206 с.; *Його ж.* Василів – місто Галицької Русі. Чернівці, 1992. 30 с.; *Його ж.* Тербовль – місто Галицької Русі // Галич і

Галицька земля. Збірник наукових праць / Ред. колегія: П. П. Толочко, В. Д. Баран та ін. Київ-Галич, 1998. С. 124-127.

⁸⁵ *Тимошук Б.* Східні слов'яни у VII-X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. Чернівці, 1999.

⁸⁶ *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном. С. 159-245; *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. С. 13-14; *Кучинко М. М.* Населення басейна верхнього Сана и Вислока в IX-XIII веках // Советское славяноведение. Москва, 1971. № 3. С. 71-72; *Ауліх В.* З історичної географії Галицької землі // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 32; *Котляр М. Ф.* Галицько-Волинська Русь. С. 141; *Рудий В. А.* Перемишльська земля IX–середина XIV ст. Тернопіль, 2003. С. 55-56.

⁸⁷ *Ісаєвич Я. Д.* Історична географія Угорщини та суміжних країв XI-XIV ст. // Архіви України. 1967. № 2. С. 73; *Ауліх В.* З історичної географії Галицької землі. С. 32; *Винокур І. С.* Південне пограниччя Галицького князівства і Пониззя // Галич і Галицька земля. Київ-Галич, 1998. С. 31-35; *Котляр М. Ф.* Галицько-Волинська Русь. С. 141-142; *Рудий В. А.* Перемишльська земля IX–середина XIV ст. С. 56.

⁸⁸ *Толочко П. П.* Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII веков. Киев, 1980. С. 125-126; *Ауліх В.* З історичної географії Галицької землі. С. 32; *Котляр М. Ф.* Галицько-Волинська Русь. С. 142-144; *Кучинко М. М.* Проблема етноплемінних і адміністративних меж Волинської землі кінця X–середини XIV ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. С. 191-198.

⁸⁹ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. В 11 т. Київ, 1992-1995; *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України. (До половини XVII ст.). В 2-х т. Київ, 1991. Т. 1. С. 80-96; *Полонська-Василенко Н. Д.* Історія України. До середини XVII ст. Київ, 2002. Т. I. 672 с.; *Коструба Т.* Нарис історії України. Княжа доба // Коструба Т. Вибрані твори. Торонто, 1961. Т. 2. С. 239-268; *Субтельний О.* Україна: історія. 512 с.

⁹⁰ *Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й.* Історія держави і права України. Львів, 1996. С. 39-40; Історія держави і права України: Курс лекцій / За ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 1996. С. 30-31.

⁹¹ Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. 135 с.; Галич і Галицька земля. Київ-Галич, 1998. 148 с.; Галичу - 1100 років. Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. (Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції). Івано-Франківськ-Галич, 1998. 349 с.; Галич і Галицька земля в українському державотворенні (до 1100-річчя Галича і 800-річчя Галицько-Волинського князівства). Івано-Франківськ, 1999. 186 с.; *Баран В. Д.* Галичу 1100 років // Археологія. 1999. № 1. С. 190-191; Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Історичні та культурологічні студії. 2001. Вип. 3). Львів, 2001. 252 с.

⁹² *Грабовецький В. В., Арсен П. І.* Галич (історико-економічний нарис-путівник). Львів, 1964. 70 с.; *Грабовецький В. В., Гопало І. С.* Городок. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 1968. 52 с.; *Грабовецький В. В.* Звенигород. Львів, 1959. 67 с.; *Його ж.* Гуцульщина XIII-XIX ст. Історичний нарис. Львів, 1982. 151 с.; *Його ж.* Історичний атлас Галичини: Карті, схеми, автентичні гравюри і печатки з праісторичних часів до XX ст. Івано-Франківськ, 1996. 52 с.; *Його ж.* Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. Коломия, 1996. 174 с.; *Його ж.* Історія Калуша. З найдавніших

часів до початку ХХ ст. Дрогобич, 1997. 224 с.; *Його ж.* Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до першої половини ХVІІ ст. Івано-Франківськ, 2002. Т. 1. 432 с.

⁹³ *Грабовецький В.* Нарис історії Галича з найдавніших часів до початку ХХ ст.: До 1100-річчя заснування града. Галич, 1997. 240 с.

⁹⁴ *Пащин Р.* Земля Галицька. 80 с.

⁹⁵ *Лукомський Ю. В.* Архітектурна спадщина давнього Галича. Галич, 1991. 38 с.

⁹⁶ *Баран В., Томенчук Б.* Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991-1996 рр. // Галич і Галицька земля. Київ-Галич, 1998. С. 10-17.

⁹⁷ *Томенчук Б.* Прицерковні кладовища княжого Галича // Галич і Галицька земля. Київ-Галич, 1998. С. 127-132.

⁹⁸ *Томенчук Б. П.* Три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в І тис. н. е. / Відп. ред. Р. В. Терпиловський. Київ-Львів, 1999. С. 304.

⁹⁹ Там само. С. 304.

¹⁰⁰ *Фіголь М.* Мистецтво стародавнього Галича. Київ, 1997. 224 с.

¹⁰¹ *Береговський О.* Комплексна охорона культурної і природної спадщини Галича та його околиць // Галич і Галицька земля. Київ-Галич, 1998. С. 6-10; *Грабовецький В. В.* Галич – столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних взаєминах ХІІ-ХІІІ ст. // Галич і Галицька земля С. 41-46; *Коваль І.* Освіта Галицько-Волинської держави // Галич і Галицька земля. С. 106-112; *Фіголь М.* Галицькі ротонди // Галич і Галицька земля. С. 135-140; *Клюба Я.* До окремих аспектів демографії княжого Галича // Галич і Галицька земля. С. 140-144.

¹⁰² *Ткачук Т. М., Тимус К. П.* Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма. Каталог. Галич, 1997. 60 с.

¹⁰³ Галич та його довкілля. Довідник-путівник. Галич, 1997. 101 с.

GALICIAN LAND OF XI-XIV CENTURIES IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY.

Vasyl' RUDYJ

Ivan Franko National University of L'viv

The Chair of archaeology and history of Ancient World

The article concerns the problems of historical and archaeological study of Galician land in the XI – middle of the XIV centuries. The author considered only the research done by Ukrainian historians from the beginning of XIX to XXI century. The article also concerns social and political system of South – West Ruthenia. On the basis of manuscripts and archeological materials it was convincingly proved that Galician land was Ukrainian ethnic territory since the most ancient times. The questions are conjuring to vole, location and borders of Galician lands in the Galitsko-Volinska state.

Key words: Galician land, Galitsko-Volinska state, historical and archaeological research, social and political system, vole, location and borders of Galician lands.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2005

Прийнята до друку 22.12.2005